

UNA ALTRA VEGADA «ATOVAR» EN EL *CURIAL E GÜELFA*

1. *Un text controvertit.*

Al Col·loqui de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (AILLC) celebrat al setembre de 1991 a Alacant, el senyor Jaume Riera i Sans, de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, va presentar una comunicació que s'ha fet famosa, àdhuc fora dels cercles filològics, perquè considerava que un dels clàssics de la nostra literatura del segle XV, el *Curial e Güelfa*, era una falsificació del segle XIX, la qual l'hauria perpetrada Manuel Milà i Fontanals, un dels erudits més il·lustres del seu temps i de tots els temps.

La prudència demana que esperem l'aparició de les «Actes» d'aquest col·loqui per poder pronunciar-nos amb coneixement de causa.

De tota manera, ací voldria exposar un punt de detall que hi va una mica a contracorrent, i que m'havia preocupat anys enrera.

2. *Dins una família estranya*

En l'homenatge dedicat a Josep Romeu i Figueras¹ vaig estudiar un «hàpax legomenon» del *Curial e Güelfa*, el qual és llegit pels editors sia com «atouaua» (Antoni Rubió i Lluch i Ramon Aramon), sia com «atona» (Ramon Miquel i Planas, Anfòs Par). La meua nota va ésser reproduïda en el llibre que la Universitat de València em publicà el 1987 sobre els *Problemes de la llengua*.² Hi vaig tractar sobretot de desmuntar l'absurda etimologia que derivava aquest verb «atouar» d'un àrab TALB. El mot àrab en qüestió no existia... i la família lèxica del verb «atalbar»

1. *Filologia, etimologia i fantasia*. *atovar en el «*Curial e Güelfa*», dins «Estudis de Literatura Catalana en honor de Josep Romeu i Figueras», I, edició de Lola BADIA i de Josep MASSOT i MUNTANER, Abadía de Montserrat 1985, 327-343. Hom en pot veure un resum dins aquest anuari, VII-VIII (1988-1989), 627, núm. 4850.

2. *Problemes de la llengua a València i als seus voltants* (Col·lecció «Honoris Causa», 1), València 1987, 61-74. Hom en pot veure també un resum en el mateix tom d'aquest anuari, 374-375, núm. 3913.

no tenia, doncs, res a veure amb aqueix fantasmagòric *TALB (ni amb l'«atouar» del *Curial*).

Examinem el passatge del *Curial*, el qual reconta la lluita a mort que l'heroi sosté contra un cavaller anomenat Boca de Far. Aquest rep tot un seguit de cops per part de l'adversari:

«Era ja passada gran part del dia, e la calor crexia continuament, com Boca de Far, nafrat en la exella dun colp quel atonaua [*ed. Rubió: atouaua; ed. Aramon: atovava*]; e com non hagues pus, no podia scapar; car la sanch li cahia dins lo cors, la qual cosa li feya molt gran dan, en tant quel cor tot li defallia.»³

3. L'ajuda de receptes mèdiques

Les coses han canviat perquè el que aleshores era un «hàpax», ja ha deixat d'ésser-ho.

Vet ací que en un tractat de medicina contingut en el manuscrit de la Biblioteca Vaticana, Vat lat. 4797, reapareix diverses vegades el nostre mot. Dec aquestes notes al Dr. Josep Perarnau, a qui desitjo agrair-les:

Foli 116^r. (Títol inicial del tractat) *Jncipit quidam tractatus aliquarum medecinarum alicorum morborum et remedia jllorum. Et prjmo jncipiunt digestiui*

f. 154^r. (Títol de capítol o secció) *Empastra, vt sequitur*. Dins aquesta secció es troba al f. 156^r: «*Emplastrum per los atouats. Recipe...* [f. 157^r] ...e sia fet enpastra e estogat als ops». Més avall, al f. 162^r: *Nota per atouats beuenda*: «...e sia adminitrat (!) vn patit got quant se volrà anar dormir e tentost suarà».

f. 170^r. (Títol de secció o d'excurs) *Nota tractat d'ayguas e de leuements*, dins la qual llegim al f. 171^r: *Bauenda per atouats* (la «B» inicial podria ésser una «D»): «...e sien li'n donat vn got al metí e mig al vespra».

f. 173^r. (Altra secció) *Nota tractat de vngents busuals*, dins la qual hom indica al f. 174^r: *Vngunt (!) mondificatiu per atouats segons Guido*

3. *Curial e Guelfa. Text del segle XV^m reprodubit novament del codex de la Biblioteca Nacional de Madrid* per R. MIQUEL Y PLANAS ab estudis y notes del mateix y de Anfòs PAR, Barcelona 1932, 106-107, línies 3565-3571.

molt presió per njruijs: «...e sia'n fet vnguent». *Vnguent mondificatiu per atouats*.

f. 188^v. (Secció d'electuaris) *Nota letouari per atouats*: «Recipe diaspermaticon, diacodion, diadragantum, diasinphitum. Primerament diràs aquestes paraules: 'Nòstron Déu, quj per le humenal netura vingujst en aquest món e volgujst pendra mort vmane en l'arbra de le vera creu e fust alensegat per lo costat dret per Longí, de le qual naffra hisqué sanch hi aygua, le qual naffra no podia [*sic*]: axí com açò és veritat, axí, Senyor, les berugas d'En Johan, fill d'En Johan, sequen e delesquen e peresquen, axí com aquest ram'. Aprés diràs axí com lo ram serà bax, diràs axí: 'Hoch, hi sequen, delesquen a paresquen'».

f. 195^v (Receptes afegides) *Per atouats*: «Recipe absincij, sia bolit ab bon vi vermell ho blanch e sia més entra dos draps e sia posat sopra la naffra e aprés sia-li donat aquest abeuratga: 'Recipe such de pinpinella, such de nepta,... vin blanch que sia fi,... e dar-li'n às per tres matins, enperò metets-hi .i. de gra de ginebra'. Nota que si no té l'eburatga és mort».

Seguint la indicació del f. 174^v, el Dr. Perarnau demanà l'exemplar del *Enuentari o col·lector en part de cirurgia e de medecina* de Guiu de Caulhac o Cauliac, però no va trobar cap «atouat». Tampoc jo no he reeixit a localitzar-lo-hi. Però aquí sota l'epígraf *Capítol V. De naffres del tòrax ho pits e parts de aquel*, en el manuscrit Vat. lat. 4804, f. 108^b hi ha aquesta disposició de remeis en un apartat que comença en el f. 109^b: «En la cura de naffres penetrants...». Així llegim en el f. 109^c:

«Mas les molts pus abtes de aquestas coses són aquellas qui dían diaspermaticon e cosa acostumada a nós, del qual husam [f. 109^d] tostemps per confortació del tòrax, la qual cosa per cassia per diaespermaticum és vist entendra Auicena diacodion, qui és diapapauer o diadragant o diasimfitum...».⁴

4. Correspon a l'incunable del 1492 de la *Cirurgia* de GUIU DE CAULHAC: «Mas les pus aptes d'aquestes coses són aquelles qui dient diaspermaticon e cosa acostuma (*sic*) per confortació del tòrax la qual cosa que cassia per diaspermaticon és vist entendre. A. diacodion qui és papàver o diadragant o diasimphicum, les quals coses qui són posades per cassia e defora axí com seran embroncacions ab vin o ab emplastres dissecans» (fo. h5^v). Vet ací el text llatí en el «reprint» de l'edició de Lió del 1585: GUY DE CHAULIAC, *Chirurgia Magna Guidonis de Gauliaco. Mit einem Vorwort zum Neudruck von Gundolf KEIL*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1976, 176. És el Tract. III, Doct. II, Cap. V *De vulneribus thoracis, & partium eius*: «...Sunt autem horum aptissima &

Remarquem que s'hi troben els ingredients per a guarir les nafres del tòrax, amb els quals comença la recepta del Vat. lat. 4797, f. 188^v, copiada més amunt.

4. Què són els «atouats»?

En primer lloc hauríem de dir que a la grafia «atouat» medieval de «-u-» intervocàlica correspon sens dubte una lectura amb «-v-»: «atovat»: de la mateixa manera que tenim «blau», però «blava», «tou», però «tova», etc.

Una significació d'«atovat» és 'qui ha estat greument nafrat en el tòrax'. Dic 'greument', perquè així es dona per suposat en tot el conjunt i que es fa ben explícit en l'«és mort» del f. 195^v. En aquest context, es comprèn l'al·lusió que en la recepta de l'electuari es fa al cop de llança de Longí a Jesús en Creu: «...en l'arbra de le vera creu e fust alensegat per lo costat dret per Longí, de le qual naffra hisqué sanch...» (cf. Vat. lat. 4797, f. 188^v). Car el 'tòrax' era expressat en el català medieval pel substantiu «tou», procedent del llatí TOFUS. És el sentit de 'cavitat' el primigeni i etimològic, i no pas l'actual en funció adjectival de 'moll, flonjo, bla'.⁵ Així ens ho mostren quantitat de documents, entre els que n'esmentaré uns de valencians i un de principatí.

En el *Llibre de Çuna e Xara* (ca. 1408) s'especifiquen de manera molt detallada les penes que seran imposades als moros qui feriran un proïsme, i entre elles es parla de «qui nafrarà algú en *lo tou del ventre*». Val la pena de copiar tota la disposició:

CCLXXXVIII. «Qui nafrarà algú del front a ensús; si en lo cap estrò als peus; si trençarà os del cap; si serà vist lo cervel [*sic*]; si en lo tou del ventre; si en la boqua ensús; si del cap enjús.

quae diaspermatorum dicuntur, & solenne nobis est, quo ad thoracis perforationes semper vitimur, quod ex casia componitur. Per diaspharmaton videtur intelligere Auic. diacodion (quod est diapapauer) vel diatrageae, aut diasymphytum: Per casiam verò ea quae ponunt extrinsecus, ut sunt embrocationes ex vino: aut emplastra desiccantia, quale est oleum rosatum, & melinum aestate; hyeme autem nardinum».

5. Com a adjectiu també significà 'buit', i així ho mostra, e. gr., la sinonímia «buyda e tova», dit d'una canya, al *Mirall de la Creu I*, de Domenico CAVALCA, anostrat per Pere BUSQUERS (ed. «Els Nostres Clàssics», 95, Barcelona, Editorial Barcino 1967, p. 139, 15). Hom parla igualment, entre altres coses, d'unes galtes que són «toves i buides», o d'un bordó per dins «tou i cavat»; vegeu Curt WITTLIN, *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues* (Repertoris de la Secció Filològica, 1), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1991, 555.

«Qui nafrarà algú del front ansús, a pena arbitrària deu ésser punit. Si en lo cap estrò als peus, deu pagar la meitat de l[a] pena de tota la persona. Si trencarà os del cap, deu pagar la .Xa. part de la pena de tota la presona [sic]. Si serà vist lo cervell deu pagar les dos parts de tota la pena de la persona. Si en lo tou del ventre, aquella mateixa [pena de la] persona. Si en la cara de la boca ensús a coneguda de l'alcaldí. Si del cap anjús, a coneguda de l'alcadia, si donchs / en la persona del nafrat no poden ésser fetes semblants naftres [sic]. Pena de la persona són .D. dinarmin de preu; sentencialment .II. mans; ítem dos ulls; ítem dues orelles; ítem dos collons; ítem en cascum puny.»⁶

L'altre text valencià és l'anomenat *Receptari de Micer Johan*, del 1466, on entre els remeis per a guarir els afectats de l'orina aconsella:

«...si és om joue feslo sagnar de abduis los braços; en la hun de la vena de les espalles en lo altre en la vena del *tou dels pits* e trau la sanch per mida, aço faras en los tres messos del any en lestiu...».⁷

En 1507 Gabriel Busa tradueix l'entrada «thorax» del diccionari de Nebrija així:

«Thorax. acis. *lo tou del cos*».⁸

L'original castellà deia:

«Thorax. acis. *por lo ueco del cuerpo*».⁹

Precisament aquesta menció de «lo tou del cos» ens porta de bell nou al *Curial* puix que ací la tenim igualment en l'episodi de la bella donzella Camar qui, enamorada del captiu Joan-Curial, rebutja el matrimoni amb

6. *Un tratado catalán medieval de derecho islámico: el Llibre de la Çuna e Xara dels moros*, ed. Carmen BARCELÓ, Córdoba, Universidad de Córdoba 1989, 81-82. La cursiva és meua.

7. Publicat per Ernest MOLINÉ Y BRASÉS, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», VII (1913-1914), 329, XXVI.

8. Elio Antonio de NEBRIJA, Gabriel BUSA, *Diccionario latín-catalán y catalán-latín*. Estudio preliminar por G. COLÓN y Amadeu-J. SOBERANAS, Barcelona, Puvill 1987, s. v. [p. 154^a].

9. Elio Antonio de NEBRIJA, *Diccionario latino-español*. (Salamanca 1492). Estudio preliminar por G. COLÓN y Amadeu-J. SOBERANAS, Barcelona, Puvill 1979, s. v. «thorax».

el rei de Tunis i per tal d'escapar a la trista sort que hom li vol imposar decideix de llevar-se la vida:

«E, com se feris sens manera, dubtant esser empatxada, no entra dret lo coltell, ans biaxa per la mamella esquerra, e no li entra en lo *tou del cors*; mas, ab tot axo la nafra fonch molt gran, pregona e molt espaventable; e a la trista Camar, vista la sanch, fugi lo cor e caygue mig viua».¹⁰

5. Rectificació i corol·lari

Si ara tornem al text d'aquest mateix *Curial* amb el qual hem encetat les nostres reflexions observarem que Boca de Far havia estat nafrat «en l'exella» i aquest cop «l'atovava», és a dir li arribava a la cavitat toràcica, de manera que havia romàs sense resistència en la seva lluita contra el cavaller protagonista.

Quan vaig estudiar per primera vegada el passatge dubtava entre una lectura «atonava» (per la que m'inclinava) o una altra «atouava». Paleogràficament, malgrat la facilitat amb què es confon una «-n-» i una «-u-»,¹¹ penso tanmateix que aquesta darrera s'imposa (vegeu la reproducció del manuscrit) i ara més que mai, puix que tenim unes altres dades del lema «atovar / atovat».

També insistia jo que el discutit «atouava» o «atonava» havia de significar una cosa així com 'estabornia, aclaparava' com a conseqüència del cop. Tanmateix això implicaria sobretot un cop al cap que commocionés la víctima, però en el cas present es troba «nafrat en la exella d'un colp que l'atovava» (imperfet); la nafra és, doncs, pregona i li entrava al tou del cos; justament l'inrevés del que li passà a Camar quan el coltell biaixà per la mamella esquerra i «no li entrà en lo tou del cors» (aorist).

Totes aquestes consideracions ens duen a concloure que el terme «atovava» del primer llibre del *Curial e Güelfa* és un membre de la família

10. *Op. cit.*, ed. R. MIQUEL Y PLANAS ab estudis y notes del mateix y de Anfòs PAR, Barcelona 1932, 372, línies 12590-12995. Sobre aquest episodi de Camar, de regust virgilià, vegeu el que en diu En Joan BASTARDAS, *El suïcidi literari de Camar. Una nota sobre el primer humanisme català en la novel·la «Curial i Güelfa»*, dins «Miscel·lània Antoni M. Badia Margarit», 6 (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, XIV), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1987, 255-263 (hom en pot veure un resum en aquest anuari, VII-VIII (1988-1989), 627, núm. 4853), i Lola BADIA, *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella* (Assaig, 6), Barcelona, Quaderns Crema 1988, 142 (Cf. ATCA, X (1991), 407-412).

11. Vegeu les divertides observacions de Joan BASTARDAS i Pete J. QUETGLAS, *Paleografia, lèxic i crítica textual*, dins *Les abreviatures en l'ensenyament medieval i la transmissió del saber*, Barcelona, Universitat de Barcelona 1990, 185-196.

lèxica de «tou», com ho és així mateix «estovar». Aquest darrer parteix de l'adjectiu, mentre que «atovar» arrenca de «tou», 'concavitat'.¹²

Si se'm permet una remarca per acabar, afegiré que no m'explicaria de cap manera que Milà i Fontanals (que treballava sobretot amb texts ja publicats i no massa amb documents inèdits) hagués anat al ms. Vat. lat. 4797 per trobar la recepta i escriure aquest «atovava»...

Basilea

12. Diguem, a més, que el substantiu «tou» pot tenir alguna accepció més ampla que la simple de «tòrax», puix que també significa cavitat pregona, com ens ho demostra aquest passatge on el traductor de la *Cirurgia* de Caulhac (ed. de 1492) l'empra per transposar el llatí «profundus»: «Per tal val més que sia feta (sc. la nafra novella amb raor) entre la quarta e la V costella que no entre la terça e la quarta, mas pus serà fet lo tall, sia procehit posant allí cala infusa en oli rosat calt fins al *tou*, e asò fins que comença a exir la sànies» (*Op. cit.*, foli h V^b). Cf.: «...Facta autem incisione, procedatur ponendo turundam madentem oleo ros. calido vsque ad *profundum*. Et hoc quousque incipiat saniem seu pmittere» (ed. Lió 1585, p. 178).